

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Tóth Ferenc

**Egy magyar származású francia diplomata Kelet-Európában a 18.
század második felében**

François baron de Tott (1733-1793) életpályája

Budapest 2012

I. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása:

A 18. századi nagy migrációk idején Magyarország Európa egyik legfontosabb befogadóországa volt. A török hódoltság utáni újjáépítés és betelepítés során jelentős létszámú külföldi telepes érkezett az ország területére. Különösen a török hódoltság alól felszabadult területeken változott meg a népesség etnikai aránya. A történeti demográfia eredményei alapján ez a jelenség viszonylag jól ismert. Kevésbé ismert azonban a Magyarországot ekkor elhagyók száma, illetve az, hogy melyek voltak a kivándorlás okai. Idetartoztak azok a kuruc katonák is, akik hosszabb ideig a francia királyi hadseregben szolgáltak, és esetleg Franciaországban telepedtek le. A magyar katonák franciaországi alkalmazását elősegítette a 18. századi harcászatban divatos úgynevezett kisháborús taktika. A korabeli katonai szakirodalom előszeretettel ajánlja a magyar lovasok alkalmazását az olyan tipikusan kisháborús hadműveletekben, mint például a portyázás, a felderítés vagy a cselvetés. A Rákóczi-szabadságharc bukása után számos kuruc vitéz – élükön a fejedelemmel – Franciaországba menekült. Egy részük a francia huszárezredek tisztikarában kapott fontos pozíciót. Legismertebb közülük székesi gróf Bercsényi Miklós fia, László, aki a Franciaország marsallja címet is elnyerte. A híres Bercsényi huszárezredben szolgált Tóth András, a disszertációnk tárgyát képező szerző apja.

François baron de Tott, vagy más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak hajdani sikere ellenére mindig is az újkori diplomáciatörténet rejtélyes, homályos fejezete volt. Egyrészt életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása sem történt meg. Egyébként pedig az utókor igen változatos és gyakran anakronikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. A magyar történetírás, egy 20. század elején született romantikus nemzeti jellegű életrajzi próbálkozástól (*Palóczy Edgár: Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője*. Budapest, 1915.) és néhány ismeretterjesztő jellegű kiadványtól eltekintve, csak az utóbbi évtizedekben fedezte fel e fontos, európai jelentőségű személyiség magyar vonatkozásait. A francia és angolszász történetírások már jóval korábban felfigyeltek baron de

Tott diplomáciai tevékenységére és eredeti gondolatainak újszerűségére. Így nem véletlen, hogy a neves történészek igen gyakran idéztek a szerző emlékirataiból mű, és többek között J. Béranger, F. Braudel, A. Corvisier, H. Laurens, R. Mantran, O. T. Murphy is sokat merít a báró művéből.

Disszertációmban megpróbáltam ezt a sokoldalú és vitatott életpályát a lehető legtöbb forrás felhasználásával, hitelesen és a jelentőségének megfelelően bemutatni. Kutatásaim során szerettem volna megvilágítani François de Tott származásának és édesapja francia diplomáciai karrierjének eddig a történeti kutatás által elhanyagolt részleteit. Tott báró pályáját diplomáciai karrierje fontos szakaszai alapján igyekeztem felvázolni és a kor nagy nemzetközi politikai folyamatait bemutatva értékelni. A szerző személyes visszaemlékezéseit minden esetben kontrollforrásokkal egybevetve és kiegészítve próbáltam meg bemutatni. Nagy jelentőséget tulajdonítottam a Tott által írt *Mémoires sur les Turcs et les Tartares* című, rendkívül népszerű munka filológiai vizsgálatának is. Itt elsősorban a mű forrásainak és keletkezési körülményeinek felderítése volt a célom, de a mű hatástörténetét is igyekeztem a lehető legpontosabb módon megvizsgálni.

II. Az elvégzett vizsálatok, kísérletek, leírása, a feldolgozás módszerei, a források feldolgozása, ill. felhasználása:

A Rákóczi-szabadságharc bukása utáni magyar emigráció története a magyar történetírás egyik legvitatottabb témája. Az emigráns II. Rákóczi Ferenc a magyar történelem egyik legnépszerűbb, ám korántsem egyértelműen megítélt hőse. A szabadságharc leverése utáni éveit kutató történészek külföldi levéltárak forrásait folyamatosan feldolgozva gazdagították azt a képet, amelyet a hazai történelemkönyvek és irodalmi értékű feldolgozások közkinccsé tettek. A hazáért és szabadságért küzdő tragikus sorsú fejedelem megítélése azonban a korában sem volt problémamentes. A törvényes uralkodója ellen fellázadt alattvaló törekvéseit még a vele rokonszenvező vagy éppen együttműködő európai uralkodók sem fogadták el maradéktalanul. Jó példa erre az, hogy XIV. Lajos sem kötött vele formális szövetséget, noha a spanyol örökösödési háború idején burkoltan jelentős támogatással segítette a Habsburgok keleti ellenfeleként fellépő Rákóczit. A háborút lezáró békeszerződéssel pedig egyenesen kényelmetlenné vált az inkognitóban Franciaországban tartózkodó Rákóczi jelenléte, aki végül a távoli Oszmán Birodalom területén talált végső menedéket. A szabadságharc bukása utáni magyar emigráció két jelentős európai helyszínen összpontosult: a száműzött fejedelem rodostói magyar kolóniájában és a francia királyi

hadsereg magyar többségű huszárezredeiben (pl. a Bercsényi, Ráttky, Esterházy ezredek). A két emigráció közötti kapcsolattartásnak köszönhetően a francia szolgálatban álló egykori kuruc huszártisztek gyakran fordultak meg a törökországi honfitársaik körében, és hajtottak végre katonai és diplomáciai feladatokat. A magyar kutatások a két emigráció tevékenységét természetesen főleg a magyar függetlenségi mozgalmakkal való kapcsolatrendszerben vizsgálták. A legjelentősebb tanulmányokat elsősorban II. Rákóczi Ferenc életének utolsó korszaka diplomáciatörténeti és művelődéstörténeti feldolgozásának és a franciaországi magyar emigráció katonai jelentőségének szentelték. A kutatások elsősorban a párizsi központi külügyi és hadi levéltárak – elsősorban a Francia Külügyminisztérium Levéltára (Archives du Ministère des Affaires Étrangères, korábban a párizsi quai d’Orsay-n található központi külügyminisztériumi épületben volt, jelenleg La Courneuve-ben található) és a francia Honvédelmi Történeti Szolgálat (Service Historique de la Défense, amely a vincennes-i várkastélyban kapott helyet) – valamint a bécsi központi levéltárak forrásain alapultak. Az elmúlt két évtizedben újabb források kerültek a kutatások középpontjába, amelyek a két emigrációból a francia diplomácia szolgálatába került ágensek tevékenységével kapcsolatban nyújtottak az eddigieknél jóval pontosabb információkat. Itt elsősorban a nantes-i Diplomáciai Levéltárban található konstantinápolyi francia követségi levéltár anyagára¹ és a versailles-i Bibliothèque Municipale de Versailles baron de Tott iratait tartalmazó terjedelmes forrásanyagára gondolok. E források nemcsak François de Tott diplomáciai tevékenységére vonatkozóan nyújtanak fontos adatokat, hanem a francia külpolitika 1768–74-es években zajló török háborúban játszott szerepéről is tudósítanak. Az e hiányt pótolni szándékozó monográfiában igyekeztem összefoglalni a feltárt forrásanyag legfontosabb magyar vonatkozású információit is, amelyek kiegészíthetik a korszak magyar emigrációival foglalkozó korábbi munkák életrajzi, diplomácia- és hadtörténeti adatait, és nem utolsósorban szeretném felhívni a figyelmet e nagyon felületesen ismert 18. századi török háborúk elfelejtett magyar mellékszereplőire.

Hosszú franciaországi kutatásaim során jelentős tapasztalatot szereztem a kora újkori francia paleográfia területén, amelyet doktori munkám elkészítése során különösen jól kamatoztathattam. A monográfiámat többéves franciaországi kutatómunkával, szinte kizárólag francia nyelvű levéltári források felhasználásával, a téma legkiválóbb francia kutatóinak (Prof. Jean Béranger, Prof. Jean-Pierre Bois, Prof. Lucien Bély stb.) szakmai

---

¹ Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központ (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes). A gyűjtemény részletes leírását lásd: *Denis-Combet, Marie-Thérèse*: La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères, In: *Turcica. Revue d'études turques* Tome VII (1975), Paris-Strasbourg, 250-263.

irányításával és segítségével készítettem el. A dolgozatban közölt francia források fordítását szintén jómagam végeztem.

Több mint két évtizede dolgozom e témán. Az utóbbi évek tudományos eredményei közül feltétlenül szeretném kiemelni a doktori disszertációm témájához szorosan kapcsolódó François de Tott (1733–1793) emlékiratainak francia és magyar nyelvű kritikai kiadását. A francia szövegkiadásom az egyik legnevesebb francia tudományos kiadó, az Honoré Champion gondozásában jelent meg 2004-ben. A mű első magyar fordítása és neves szakértők segítségével elkészült kritikai jegyzetapparátusa 2008-ban jelenhetett meg a Vasi Szemle Kiadó gondozásában. Számos magyar és idegen nyelvű tanulmányt és cikket közöltem a témáról, és napi kapcsolatban állok a kérdés legjelentősebb szakértőivel.

III. A tudományos eredmények rövid összefoglalása, azok hasznosítási lehetőségei, újdonsága, illetve más tudományágak számára való hasznosítása:

François de Tott kétségkívül a 18. századi európai történelem egyik legszínesebb pályájú egyénisége volt. A magyar származású francia diplomata életútjának bemutatását ugyanakkor a nemzeti történetírások ez idáig méltatlanul mellőzték, így tudományos igényű életrajza hiányában számos téves információ keringett a köztudatban a származása, pályája és munkássága vonatkozásában. Doktori munkámban igyekeztem Tott báró visszaemlékezéseit a korabeli forrásokkal és a történeti kutatások eredményeivel egybevetni, és életpályájáról egy történeti kritikai módszerekkel alátámasztott hiteles képet alkotni. Az életrajza kutatását a családjá franciaországi ágának vizsgálatával kezdtem. Édesapja, Tóth András a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült, és így jutott el Franciaországba. Itt az első állandó huszárezredben, az 1720-ban alapított Bercsényi ezredben szolgált. Mivel a 18. század első felében még erősen tartotta magát az a közvélekedés, hogy csak magyarokból lehet igazi huszárezredek felállítani, a franciaországi magyar emigráció tagjai gyakran szerveztek toborzótakat, elsősorban az Oszmán Birodalom területén meghúzódó magyar bujdosók körében. A franciaországi magyar emigránsok közül többen – köztük Bercsényi László és Tóth András – még II. Rákóczi Ferenc életében többször megfordultak az Oszmán Birodalom területén. Elsősorban magyar újoncokat kerestek a franciaországi huszárezredek számára. Természetesen kiküldetésük célja nem korlátozódott kizárólag a toborzásra, hanem a rodostói magyar emigrációra vonatkozó titkos feladatokat is kaptak. Bercsényi László soha nem mondott le arról, hogy egyszer seregek élén visszatér Magyarországra, s minden követ megmozgatott terve végrehajtása érdekében. Leginkább a két magyar emigráció egyesítését tartotta a szeme előtt, és igyekezett minél több rodostói magyart toborozni a franciaországi

ezredébe. A lengyel örökösödési háború elején franciaországi elfoglaltságai miatt huszárezrede őrnagyát, Tóth Andrást küldte a rodostói magyarok körébe toborzózatra, illetve a kapcsolatok ápolása céljából.

Tóth András jó néhány évet töltött török földön, mielőtt Franciaországba került volna, így jól elsajátította a török nyelvet, és hasznos személyes kapcsolatokat épített ki a konstantinápolyi oszmán elit körében. Az 1736–39-es török háború idején Tóth András fontos összekötő szerepet játszott a francia diplomácia és az oszmán hatóságok között. A francia diplomácia e háborúban aratott sikereiről szólva nem feledkezhetünk meg Tóth András személyes szerepéről sem, aki felismerte, hogy a francia diplomácia osztrák-ellenes akciói a magyar függetlenségi mozgalmak érdekeinek is kedvezhetnek. Ugyanakkor megfelelő vezető és magyarországi bázis híján a magyar diverzió gondolata teljesen irreális tervnek bizonyult, amint azt Rákóczi József tragikus példája is jól illusztrálja. A francia diplomácia a későbbiekben is komolyan számolt a magyar emigráns ágensek, főként a kiváló képességű Tóth András szolgálataival, aki több ízben is megfordult a rodostói magyar emigránsok között (1748 és 1755–57), és egyre merészebb terveket kovácsolt. Szolgálatai elismerésül François fiát már a francia kormány támogatásával taníttathatta Konstantinápolyban, és az idővel tehetséges édesapja nyomdokaiba léphetett.

François de Tott 1733. augusztus 17-én született a franciaországi La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier egy helyi nemesi családból származott, melynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763), közgazdász és író volt. A csupán kilencéves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawfeldi csatában megsebesült. A fiatal huszártisztet ígéretes képességeinek köszönhetően a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba küldte, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. A konstantinápoly-pérai tolmácsképző iskola (*école des jeunes de langue*) 1669 óta létezett, és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája, orientalistája és tudósa szerezte meg itt nyelvtudását. A fiatal Tott báró is itt készülődött apja pályájának folytatására, valamint a franciaországi és a törökországi magyar emigráció érdekeinek szolgálatára. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit az emlékiratai első könyvében örökítette meg. Tanulmányai után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni. A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor Krímbe

küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–69-es hadjáratában, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezései második könyvében. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hőiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott báró az oszmán tüzérség korszerűsítésére kapott megbízást. Francia mintára egy gyorstüzelésű hadtestet (az ún. *süiratçı*) szervezett. Az általa alapított ágyúöntöde épülete ma is áll Isztambulban. Élete e korszakának részletes leírása alkotja emlékiratainak harmadik könyvét. Utolsó diplomáciai megbízására 1776–77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását célzó haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott tervet nyújtott be az udvarnak. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra öszpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak. Utazása történetét emlékiratainak negyedik könyvében publikálta. Terveinek megghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról, és főleg emlékiratain dolgozott. 1785-ben Tott bárót a északi Douai városka katonai helytartójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újra el nem jutott ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafürdön (ma Bad Tatzmannsdorf Burgenlandban) élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkonyház”-nak (*Hexenhaus*) keresztelték át. 1793 októberében bekövetkezett halála után vendéglátója a kísérleti eszközöket a szombathelyi királyi katolikus gimnáziumnak adományozta, megteremtve ezzel annak első természettudományi szertárát. A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafürdői temetőben.

Kutatásaim során nagy jelentőséget tulajdonítottam a szerző személyes visszaemlékezéseinek, amelyeket levéltári forrásokkal egybevetve és kiegészítve próbáltam meg bemutatni. Az emlékiratai öt részből állnak: egy előjáró beszédből és négy könyvből. Az előjáró beszédben a szerző kifejti történetfilozófiáját és cáfolja Montesquieu klímaelméletét. Az első könyvben, amelyben Konstantinápolyt és a török politikai rendszert mutatja be,

súlyos kritikával illeti az Oszmán Birodalom despotizmusát, és bekapcsolódik abba a filozófiai vitába, amely a 18. században zajlott a keleti despotizmusok kérdéséről. Leírása a korabeli török társadalom hiteles ábrázolása. Anekdotái, könnyed stílusa nagyban hozzájárultak a mű sikeréhez. A második könyv szintén izgalmas ábrázolását nyújtja a krími tatárok orosz hódoltság előtti mindennapi életének. Nemcsak az 1768–69-es utazása történetét ismerhetjük meg, hanem átfogó geográfiai, természetrajzi és társadalmi körképet tár elénk. Nézőpontja rokonítható Montesquieu *Perzsa levelek* című művének társadalomkritikájával: gyakran a tatárok szájába adja a francia társadalom bírálatát. A következő részt főleg az orosz–török háborúban játszott, 1769-től 1774-ig tartó katonai szakértői feladatai részletezésének szánta. Kisebb-nagyobb túlzásoktól eltekintve elég reális képet nyújtott a háborús eseményekről, értékes történeti forrást hagyva hátra a kutatók számára. Az emlékiratok utolsó könyvében a földközi-tengeri útját részletezi, és ezen belül leírja az Oszmán Birodalom leggazdagabb tartományát, Egyiptomot. Az ókori emlékek bemutatásán túl feleleveníti a Szuezi-csatorna megépítésének tervét is, amelyből Napóleon is merített egyiptomi expedíciója alkalmával.

A könyv már megjelenésekor nagy sikert aratott. Az első francia kiadást 1784-ben nyomtatták Amszterdamban. A következő két évben még négy francia kiadást ért meg a bestsellernek is tekinthető munka. Az idegen nyelvű (angol, német, dán, holland stb.) kiadások szintén nagyon sikeresek voltak. A könyv angol kiadása 1789-ben a New York Society Library leggyakrabban kölcsönzött példányai közé tartozott. Később valóságos referenciakötetté vált az orientalisták, történészek és etnográfusok körében. Ma még nem ismerjük a kézirat végleges változata keletkezésének összes körülményeit. Feltételezhetően, amint már ezt fentebb jeleztük, a szerző diplomáciai karrierjének különböző stádiumában keletkezett több kisebb szöveg összetoldozásából állt össze a végső verzió. Kutatásainknak köszönhetően elég jól ismerjük a szerző forrásait (könyvtárát és kézirateit) és munkamódszereit, amelyekkel az utolsó kiküldetése utáni években (1778–1784) összeállította a nyomdakész kéziratot. A mű egyetlen jelenleg ismert kéziratea a párizsi Centre de l'École Supérieure de l'Armée de Terre könyvtárában található. A díszes kötésű *Mémoires du baron de Tott* című kézirat valaha XV. Lajos francia király személyes tulajdonát képezte. A kézirat tanulmányozása során megállapítható, hogy az, kis eltéréstől eltekintve, azonos a nyomtatásban megjelent mű szövegével. Ami a mű fogadtatását illeti, nem mellékes megjegyezni, hogy Tott báró a megjelenés idején már világszerte ismert személyiség volt. Ez részben megmagyarázza a munka elsőpró erejű sikerét is.

A Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares hatása a francia nyelvterület határain túl is jelentős volt. A fordítók kommentárjaiban gyakran személyes meggyőződéseknek is hangot adtak. Így például az angol fordító bevezetőjében megjósolta, hogy Oroszországban körülbelül egy évszázad múlva jelentős forradalom (!) várható... Ez az előremutató vízió egyben azt is megmutatta, hogy milyen ellenérzéseket váltott ki már a korabeli európai közvéleményben is az orosz nagyhatalmi terjeszkedés. A mű széles körű olvasottságára is vannak jellemző adataink. A leghíresebb olvasók között tarthatjuk számon a királyi családot, az orientalista Volney-t, a forradalmár Brissot-t, Lord Byront és a fiatal Bonaparte Napóleont. Tott báró műve igen hamar fontos kézikönyvvé vált, amelyet történészek, földrajztudósok, orientalisták és szépírók is gyakran forgattak. Legismertebb irodalmi hatása a német Bürger legendás Münchhausen báró történetében érhető tetten.

E rövid áttekintés után Tott könyve egyrészt személyes gondolatokkal megtűzdelt irodalmi alkotásként, másrészt pedig megbízható történeti forrásként jelenik meg előttünk. A szövegnek természetesen több olvasata is lehetséges. A szerző üzenete szempontjából a politikai-filozófiai olvasat a legkézenfekvőbb. A mű egészén végigvonul a keleti despotizmus bírálata, amely a hanyatló Oszmán Birodalom társadalmi láttelelén túl híven tükrözi a francia kormány intervencionista köreinek ideológiáját. Tott kritikája egyébként tipikus felvilágosult filozófiai látásmódot képvisel, amikor elemzi a nagy katonai vereségek (főleg 1774) utáni Oszmán Birodalom társadalmi helyzetét. Érdekes jelenség volt a korabeli progresszív értelmiségi körök kritikáiban megnyilvánuló elutasító magatartás. Sokan közülük – például jó ideig Voltaire is – rendíthetetlenül hittek az Oszmán Birodalomban működő vallási tolerancia intézményében, mások katolikus antiklerikalizmusból vagy monarchia-ellenességből váltak az iszlám állam csodálóivá. Magatartásuk kísértetiesen hasonlít a 20. századi nyugati baloldali értelmiségnek a Szovjetunió iránti gyakran elvakult rajongásához, amelyből sokan még a szemtanúk (Orwell, Gide, Szolzsenyicin stb.) negatív élményeinek hatására sem tudtak kiszabadulni.

Létezik a szövegnek egy kulturális antropológiai olvasata is. A különféle etnikai csoportok ábrázolásai nagy hatással lehettek a korabeli francia közvéleményre. Eszerint a törökök legtöbbször az ügyetlen, fanatikus, gyáva, a nehéz helyzetekben önvédelemre is képtelen embereknek tűnnek fel, míg a tatárok többnyire a felvilágosodás kori „jó vadember” (*bon sauvage*) figuráját testesítik meg. Olyan természeti emberekként jelennek meg, mint akik az európaiak őseinek civilizációja letéteményeseként a tiszta hagyományt őrzik. Ezzel szemben Tott báró éles kritikával illeti kora keleti oszmán és nyugati francia civilizációit. A

tatárok küzdelme az orosz terjeszkedéssel szemben úgy jelenik meg nála, mint a rousseaui természeti ember ősi harca a romlott civilizációval. Eredeti módon ábrázolja a keleti zsidó közösségeket, amelyek egy külön örök típust alkotnak a mindenkori államok rendszerében. Példájukon keresztül cáfolja Montesquieu klímaelméletét, hiszen minden égöv alatt egyforma társadalmi közösségeket hoznak létre. Tott báró igen árnyalt képet alkot a keleti társadalmakról. Egyfajta általános *homo orientalis* helyett a nemzeti sajátosságok kihangsúlyozásával különbözteti meg a keleti népek típusait. A *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* természetesen a korban egyre inkább elterjedő útleíró irodalomhoz is szorosan kapcsolódik. A legtöbb könyvtárban is az útleírások közé katalogizálták ezt a művet. Utazásai révén a szerző a terület szakértőjének számít, s ezáltal az egyik első francia orientalista címet is elnyerte. A mű stílusa számos olyan, ma már kissé naivnak tűnő tudományos elméletet is megenged, amelyet a kor tudósai továbbfejlesztettek vagy megcáfoltak. Mindenesetre a kortársak legtöbbje, még ha nem is értett egyet mindenben a szerzővel, általában megerősítette Tott elbeszéléseit.

A mű a szerző hadtudományi gondolatait is megörökítette. A tatárok ukrainai téli hadjáratának szemtanújaként Tott báró részletes leírást adott azok jellegzetes keleti kisháborús taktikájáról, logisztikai és katonai szervezeti formájáról és háborús szokásairól. Törökországi reformjai során a fejlett francia rendszerű erődítéstechnikai és tüzérségi elemek oszmán hadseregben való meghonosításával a kora újkori európai haditechnika legnagyobb vívmányait, az ún. „hadügyi forradalom” alapelemeit próbálta meg átemelni egyik kultúrából a másikba. Ugyanakkor e reformok részsikerei, illetve kudarcai bebizonyították jóval a modern stratégiai gondolkodás megjelenése előtt az önálló szerkezetű és fejlődésű stratégiai kultúrák létezését is. Tott báró szerepe óriási volt a katonai földrajzi gondolkodás török viszonyok közötti alkalmazásában és az 1768-74-es háborúban megingott Oszmán Birodalom jövőképeinek a korai geostratégiai gondolkodás eszközeivel történő felvázolásában. Felismerte a birodalom stratégiai jelentőségű területeit (Dardanellák, Boszporusz, Szuezi földszoros stb.), és ennek volt köszönhető például az Egyiptom elfoglalására benyújtott tervezete is.

IV. A doktori dolgozat témájára vonatkozó publikációk jegyzéke.

Önálló kötetek:

1. *Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815).* (Officina Hungarica IX), Budapest, 2000. pp. 1–367.
2. *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, Maestricht 1785.* (Bibliothèque des correspondances, Mémoires et journaux, N° 7), Paris-Genève, 2004. Champion-Slatkine, pp. 1–384.
3. François Baron de Tott *Emlékiratai a törökökről és a tatárokról* (az előző mű magyar fordítása és kritikai kiadása, szerk. Tóth Ferenc), Szombathely (Vasi Szemle Kiadó), 2008. pp. 1–294.
4. *La guerre russo-turque (1768–1774) et la défense des Dardanelles. L'extraordinaire mission du baron de Tott*, Paris (Ed. Économica), 2008. pp. 1–186.
5. *Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733-1793)*, Istanbul (Editions Isis), 2011. pp. 1-290.

Könyvfejezetek:

1. Identité nationale en exil: le rôle du sentiment national hongrois dans la constitution des régiments de hussards en France au XVIIIe siècle, *La recherche dix-huitémiste. Raison universelle et culture nationale au siècle des Lumières*, Paris-Genève (Champion-Slatkine), 1999. pp. 91–107.
2. French émigrés in Hungary, *The French Emigrés in Europe and the Struggle against Revolution, 1789–1814*, London (Macmillan), 1999. pp. 68–82.
3. « Combattre à la hongroise avec un cœur français... » L'identité nationale des immigrés hongrois en France au cours du XVIIIe siècle, Michel Feith (sous la dir.) : *Nationalismes et régionalismes, Des Nations avec ou sans État*, Nantes, 2005. pp. 51–63.
4. Les *Mémoires* du baron de Tott, Jean Garapon (sous la dir.) : *Mémoires d'État et culture politique en France (XVIe – XIXe siècles)*, Nantes, 2007. pp. 191–201.
5. Notes de lecture en marge des *Mémoires*. Les lectures des mémorialistes francophones hongrois au cours de l'Ancien Régime, Tatin-Gourier, Jean-Jacques (sous la dir.), *La réception des Mémoires d'Ancien Régime : discours historique, critique, littéraire*, Éditions Le Manuscrit - Paris, 2009. pp. 101–122.
6. Alliances de revers et modernisation militaire : le rôle des envoyés militaires français en Europe centrale et orientale, XVIIe–XVIIIe siècles, Schnakenbourg, Éric-Dessberg, Frédéric (sous la dir.), *La France face aux crises et aux conflits des périphéries européennes et atlantiques du XVIIe au XXe siècle* (Enquêtes et documents n° 39), Presses Universitaires de Rennes (Rennes), 2010. pp. 143–153.
7. Missions militaires françaises en Turquie à la fin de l'ancien régime: Le baron de Tott et La Fitte-Clavé (1769-1784), Frédéric Dessberg – Eric Schnakenbourg (szerk.): *Les horizons de la politique extérieure française: Stratégie diplomatique et militaire dans les régions périphériques et les espaces seconds (XVIe–XXe siècles)*, Peter Lang Verlag (Bruxelles, Bern, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien), 2011. pp. 269–282

Tanulmányok folyóiratokban, konferencia- és tanulmánykötetekben

1. Voltaire et un diplomate français d'origine hongroise en Orient, *Cahiers d'Études Hongroises* (Paris) 7/1995. pp. 78–86.
2. Un Hongrois qui a sauvé l'Empire ottoman, *Études sur la région méditerranéenne*, 7. k. (Szeged) 1997. pp. 53–68.
3. A franciaországi magyar emigráció társadalmi beilleszkedése a XVIII. század folyamán, *Migráció (Tanulmánygyűjtemény) I. köt.*, Budapest, 1998. pp. 175–184.
4. Migration et identité. Le cas des immigrés hongrois en France au cours du XVIIIe siècle, *Régions - Nations - Europe, Conditions et perspectives historiques, culturelles et politiques, Actes du colloque de Szeged 25-26 octobre 1999*, Szeged-Angers, 2000. pp. 53–62.
5. Egy tarcsafürdői emlék, *Vasi Szemle* (Szombathely) 2001/1. pp. 31–42.
6. Casanova magyar barátja, *Ambra* (Szombathely) 2000/I, pp. 237–240.
7. La production littéraire des immigrés hongrois en France au cours du XVIIIe siècle, *Tanulmányok a Filológiai Intézet Tudományos Műhelyéből* (Szombathely) 2001. pp. 283–292.
8. Agents hongrois au service de la France dans la première moitié du XVIIIe siècle, *Mille ans de contacts, Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours, (Études françaises de Szombathely II, Szombathely, 2001.)* pp. 5, 47–59.
9. Des Hongrois dans l'émigration sous la Révolution française, *Bulletin de l'Association des Anciens Elèves de l'Institut National des Langues et Civilisations Orientales* (Paris, avril 2002), pp. 5–24.
10. « Ihon édes néném, e' lesz az utolsó levelem », *Vasi Szemle* (Szombathely) 2002/4. pp. 447–455.
11. L'immigration hongroise en France au siècle des Lumières, Aspects sociaux et culturels de la présence hongroise en France (1692-1815), *Hin zu neuen Zielen 2000, Begegnungen – Crossroads, Schriftenreihe des Europa Institutes Budapes Bd. 11*, Budapest, 2002. pp. 337–349.
12. Kétnyelvűség és többnyelvűség a felvilágosodás korában. A XVIII. századi franciaországi magyar emigráció példája, *MMI : Annuum tempus linguarum Europae. Scripta philologica panthoniensis, (MTA VEAB–Veszprémi Egyetemi Kiadó), Veszprém*, 2002. pp. 243–250.
13. Un prétendant malgré lui au trône hongrois ou le rival français du dauphin Joseph en 1748, *Cahiers d'Études Hongroises* (Paris) 10/2002. pp. 129–140.
14. Égypte. La double mission du baron de Tott à la fin de l'ancien régime, *Africa* (Roma) LVII/2, 2002. pp. 147–178.
15. Un officier de Bercheny agent secret en Turquie, *Vivat Hussar* N° 37 (Tarbes) 2002. pp. 88–96.
16. La mission du baron de Tott à Neuchâtel en 1767, *Revue Historique Neuchâteloise* 2003 avril-juin n° 2 pp. 133–159.
17. La mission du baron de Tott en Crimée, *Archivum Ottomanicum* 20 (2002) Ed. by György Hazai, *Wiesbaden*, 2002. pp. 131–165.
18. François de Tott (1733-1793) és műve. Egy felvilágosult diplomata emlékezései, *Vasi Szemle* 2003/6. pp. 713–731.
19. Modernisation et tradition dans l'armée ottomane à l'époque des Lumières: le cas du baron de Tott, *Études sur la région méditerranéenne*, 12. k. (Szeged) 2003. pp. 105–129.

20. André de Tott, un ami de Casanova, capitaine de hussards, *Vivat Hussar* N° 38 (Tarbes) 2003. pp. 86–89.
21. De Rodosto à Szombathely... Contribution à l'histoire des manuscrits des Lettres de Turquie de Kelemen Mikes, *Tanulmányok a Filológiai Intézet Tudományos Műhelyéből*, Szombathely, 2003. pp. 181–187.
22. Sophie de Tott, une artiste émigrée, *Bulletin de l'Association des Anciens Elèves de l'Institut National des Langues et Civilisations Orientales*, Paris, avril 2004, pp. 55–67.
23. Francia szolgálatban álló magyar ügynökök az Oszmán Birodalomban a XVIII. század derekán (1735-1756), *Hadtörténelmi Közlemények*, 2004. június 117/2. pp. 665–679.
24. Critique à la hongroise des Lettres de Milady Montagu dans le *Journal Encyclopédique*, Tóth Ferenc –Tringli Zita (sous la dir.): *Mille ans de contacts II, Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*, (Études françaises de Szombathely III), Szombathely, 2004. pp. 119–134.
25. Le choix difficile du genre littéraire d'un écrivain franco-hongrois: les Mémoires du baron de Tott, *Acta romanica Tomus XXIII, Les genres en transition*, Szeged, 2004. pp. 133–140.
26. Adalékok Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című művének kézirat történetéhez, *Irodalomtörténeti Közlemények* 2004/5-6. pp. 559–567.
27. Le baron de Tott: le défenseur des Dardanelles, Hausner Gábor (szerk.) : *Az értelem bátorsága, Tanulmányok Perjés Géza emlékére*, Budapest, 2005. pp. 731–752.
28. Huszárok, diplomaták és kalandorok nyomában a francia levéltárakban és könyvtárakban. A XVIII. századi franciaországi emigráció könyvészeti és levéltári hagyatéka (1720-1815), *Lymbus* 2005, Budapest, 2005. pp. 355–363.
29. La mémoire de la guerre d'indépendance de Rákóczi dans la diplomatie française, *Studia Caroliensia* 2004/3-4. pp. 13–24.
30. Török emlékek, tatár élmények, *Vasi Szemle* 2005/1. pp. 87–101.
31. Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című művének kézirat történetéhez, Köbölkuti Katalin-Nagy Éva (szerk.): *Francia emlékek*, Szombathely, 2005. pp. 141–153.
32. La bibliothèque d'un voyageur du XVIIIe siècle, *Cultivateur de son jardin, Mélanges offerts à Monsieur le Professeur Imre Vörös*, Budapest, 2006. pp. 223–244.
33. Ex libris baron de Tott. Portyázás egy XVIII. századi magyar származású francia huszártiszt könyvtárában, *Hadtörténelmi Közlemények* 2006. június 119/2. pp. 389–414.
34. Le baron de Tott : un officier de Bercheny dans la défense de Constantinople, *Vivat Hussar* N° 41, Tarbes, 2006. pp. 88–104.
35. Hussards hongrois au service de la France au cours du XVIIIe siècle, *Bulletin de la Société Archéologique et Historique de Nantes tome 140*, Nantes, 2005. pp. 377–388.
36. Mikes a „hídember“, *Életünk* 2008-1 pp. 81–90.
37. XV. Lajos kuruc ügynökei, Balaskó Mária – Balázs Géza (szerk.): *Konvergenciák 2003-2006*, Szombathely, 2008. pp. 83–97.
38. Les limites d'une diplomatie militaire : la politique orientale autrichienne dans les années 1730, *Revue Internationale d'Histoire Militaire* N° 88-2010 pp. 71–88.
39. Magyar vonatkozású dokumentumok a d'Argenson család levéltárában I., *Hadtörténelmi Közlemények* 2010. december 123/4. pp. 886–908.
40. François baron de Tott (1733-1793) et ses mémoires, *Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études (Section des sciences historiques et philologiques), Résumés des conférences et travaux, 141e année* (2008-2009), Paris, 2010. pp. 298–299.
41. Ibrahim Müteferrika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában, *Magyar Tudomány* (Budapest) 2011/1. pp. 38–47.

42. Magyar ügynökök a francia király szolgálatában Kelet-Európában az orosz-osztrák-török háború korában (1736-1739), *Századok* 145/5. (2011) pp. 1183-1214.
43. Mikes Kelemen és a francia diplomácia, *Magyar Tudomány* (Budapest) 2012/3. pp. 265-271.